

Міхась Міцкевіч
(Зь лістоў да Юркі Віцьбіча²⁵⁰)

12 кастрычніка 1954 году Ю. Віцьбіч даслаў ліст М. Міцкевічу, у якім пісаў:

«Глыбокапаважаны Спадар Міцкевіч!

Прабачце, што спакушаюся на Вашыя вольны час і добрую волю. Маю да Вас вялізную просьбу, і, перш чым перайсьці непасрэдна да яе, нават патрэбна прадмова.

Астатнім часам працую над вялікім нарысам «Плыве з-пад Сьвятое Гары Нёман», прысьвечаным паходжанню і лёсу геаграфічных назоваў на Беларусі, паводля навуковых дадзеных і народных паданняў. У нарысе прыгадваецца больш за 500 нашых геаграфічных назоваў — узгор’і, узвышшы, гарады, мястэчкі, паасобныя гістарычныя вёскі, вазёры, рэкі, рэчкі, гарадзішчы, замчышчы, балаты, пушчы і г. д. У сувязі з колькасьцю назоваў сталася патрэбнай і клясыфікацыя іх, як, напрыклад, — назовы гістарычнага паходжаньня (Крычаў, Тураў, Заслаўе, Барысаў, Мсьціслаўль, Князь і г. д.), ад рэкаў і вазёраў (Полацк, Віцебск, Дзьвінск, Пінск і г. д.), рэлігійнага паходжаньня (Паганаўская Гара, Пяруноў Мост, Ігумен, Духаўшчына, Мар’іна Горка і г. д.), ад людскіх прозьвішчаў (Азарычы, Баранавічы, Грыневічы,

²⁵⁰ Арыгіналы лістоў перахоўваюцца ў архіве БНІМУ.

Сьвір, Радзівілмонты, Баркулабава і г. д.), ад флэры і фауны (Берасьце, Бабруйск, Лань і г. д.), тапаграфічныя (Гомель, Рагачоў, Стаход, Мазы і г. д.), паводля выкапняў і заняткаў насельніцтва (Ляды, Буды, Рудні, Бортнікі і г. д.), рознага паходжаньня (Сорак Татары, Пружаны, Белагаловічы і г. д.).

Адначасна з тым ці іншым назовам прыгадваю гістарычныя і літаратурныя помнікі, што маюць да яго дачыненне («Пачатны Летапіс», «Слова аб палку Ігаравым», «Баркулабаўская кроніка» і г. д.), фальклёр («Запалілі стары Крычаў», «А як Воршу спакідалі», «Кепска каля Віцебска, а ля Воршы 'шчэ горшы» і г. д.), карыстаюся літаратурнымі рэмінісцэнцыямі (Янка Купала — Магілёў, Уладзімер Дубоўка — Брагін, Максім Багдановіч — Ваўкавыск і г. д.), прыгадваю выдатных беларусаў (Леў Сапэга — Астроўна, Кастусь Каліноўскі — Мастаўляны, Ігнат Грынявіцкі — Грыневічы, Новая Вялейка — Цётка і г. д.). А канчаю нарыс ракой Уграй, якую расейцы называлі «Поясом Пресвятой Богородицы», і іхні назоў зразумелы, калі сустракаеш у летапісу — «Литовская рать велика зело, яко же не было от начала миру». Таму цалкам на месцы радкі нашае выдатнае паэткі:

*Мы былі і будзем крывічамі
ад хваль Угры аж на сіні Буг!*

Агульны памер каля 10 др. арк. Палова ўжо напісана і з адпаведнымі фотаздымкамі бадай падрыхтаваная да друку. Пішу ў характэрным для мяне пляне спалучэньня рацыянальнага з эмацыянальным. Хочацца, каб суродзічы яшчэ раз пераканаліся ў нязвычайнасьці і непаўторнасьці нашае Бацькаўшчыны.

Аднак прадмова, магчыма, завялікая. У мяне сталася некаторая затрымка, калі дайшоў да Стаўпеччыны. Не дапамагло мне нават і тое, што ў Саут Рыверы шмат стаўпецкіх. Даведаўся толькі, што Стоўбцы атрымалі свой назоў ад стаўбоў, слупоў, якія калісьці ў іх стаялі. Але якога паходжаньня і прызначэньня гэтыя слупы — невядома. Ці яны верставыя нахшталт Кацярынінскіх слупоў? Ці яны прыгранічныя губэрнскія? Ці прыгранічныя дзяржаўныя?

Невядома таксама паходжаньне назову Мікалаеўшчыны. Ці ад царквы? Ці ад Мікалая Радзівіла? А калі апошняе, дык ад якога менавіта Мікалая Радзівіла?

Пра Мікалаеўшчыну ў мяне наступнае, канчаткова яшчэ не апрацаванае:

На мяжы Случчыны і Наваградчыны, там, дзе ў Нёман уцякае рэчка Турчанка, шырака разьляглося колішняе мястэчка, а потым сяло Мікалаеўшчына. Па адных дадзеных, назоў гэты паходзіць ад царквы ва імя сьвятога Мікалая Мірлікійскага, па другіх — ад ранейшага гаспадара мястэчка князя Мікалая Радзівіла. Сьпяраша прыгадваецца, што Мікалаеў Радзівілаў мелася тры: Сіротка, Чорны і Руды, але адразу-ж засланыюць іх у сьвядомасьці два вялікія беларусы, якія паходзяць з Мікалаеўшчыны — Язэп Лёсік і Якуб Колас. Дзядзька і старэйшы за яго на два гады пляменьнік, царскі палітычны катаржанін і царскі палітычны астрожнік, народны трыбун і народны паэта. Мікалаеўшчына дала Беларусі выдатнага Язэпа Лёсіка, які пазьней сказаў сваім спадкаемцам-вучням:

«Вашыя сьвечкі запаленыя, і вы становіцеся апосталамі беларускае справы. Цяпер, як ясныя зоркі, разыйдзіцеся вы па Беларусі, каб панесьці за сабою вялікую радасьць уваскрашэньня Беларусі».

І гэта тут, у Мікалаеўшчыне:

*Зьбіраўся скарб, струменіўся няспынна,
Вясёлкавым ірдзеньнем мне сьпяваў
І выхаду шукаў
У словах-вобразах, у песьнях вольнаплынных, —*

што народны паэта зьбіраў не для сябе асабіста, а

*Для вас, душою чулых,
як доўг, як дар,
Дае пясьняр.*

Ветліва прашу Вашых заўвагаў наконт гэтага ўрыўку, як і Вашых адказаў на парушаныя вышэй пытаньні.

Адначасна прашу даслаць мне сучасны адрас «Беларуса». Мне хочацца ў бліжэйшым часе даслаць туды ўрывак з свайго нарысу.

Шчыра зычу ўсяго добрага. З пашанай да Вас

Юрка Віцьбіч».

Міцкевіч адгукнуўся вялікім, дэталёвым і вельмі прызным лістом. Так пачалося іхняе ліставаньне, якое цягнулася амаль два дзесяцігодзьдзі. Афіцыйныя звароты — «Спадар Міцкевіч», «Спадар Віцьбіч», «Спадар Стукаліч» зь цягам часу замяніліся іншымі — паважнымі, даверлівымі і цёплымі: «Дарагі Дзядзька Міцкевіч», «Даражэнькі Юры». У Віцьбіча зварот *дзядзька* быў самай высокай адзнакай шанаванья: так ён называў толькі Купалу, Коласа, Бядулю...

Праз гады дзяліліся асабістым, абмяркоўвалі праблемы жыцця на Бацькаўшчыне і няпростага эмігранцкага існаваньня, радаваліся ўдачам адзін аднаго. Віцьбіч падрабязна расказваў аб творчых плянах і зь вялікаю ўвагаю ставіўся да крытычных заўваг Міцкевіча, хаця не заўсёды і згаджаўся. Часта не супадалі іхнія ацэнкі людзей і падзеяў. У лістах Міцкевіч запальчывы, бескампрамісны, ягоныя ацэнкі вострыя, катэгарычныя. Віцьбіч, наадварот, на дзіва памяркоўны, разважлівы:

«Даруйце за асабістае. За часы вайны Якуб Колас у адным з сваіх лістоў («Полымя» №8 за 1962 год) асудзіў мяне да страшэннае кары, але я ня крыўджуся за гэтае й ня злююся, крыў Божа, на яго. Ладне часу мне давялося пражыць пад лінінска-сталінскім сонцам, каб да ўсяго рашуча, што напісана на мой адрас, ставіцца, як ад душы ды сэрца сказанага» (зь ліста Ю. Віцьбіча да М. Міцкевіча ад 13 лютага 1966 г.).

Адна з ськазных тэмаў у іхнім ліставаньні, пісьменьніка Віцьбіча і рэдактара «Беларуса» Міцкевіча, — беларуская мова. Пасьлядоўнік Тарашкевіча, Міхась Міцкевіч не цяпеў аніякай адвольнасьці ў мове, што, на ягоную думку, асабліва ўласьцівае было Янку і Станіславу Станкевічам. Віцьбіч згаджаўся са сваім рэспандэнтам, але даводзіў права кожнага літаратара на адметны, аднаму яму ўласьцівы стыль. У лісьце ад 26 сьнежня 1954 г. ён нападўжартам пісаў:

«Ад Спадара Адамовіча ведаю пра Вашыя асабістыя высылкі ў рэдагаваньні і выданьні гэтага нумару. Прыемна адзначыць, што нумар атрымаўся годным гэтых высылкаў — цікавым, зьмястоўным, сваеасаблівым. Разам з тым, разумею Вашае частковае незадавальненьне з праўкі мовы. Калі нашымі аўтарытэтамі ў галіне граматыкі застаюцца Тарашкевіч і Лёсікі, то ў галіне літаратурнай мовы ёсьць Янка Купала, Якуб Колас, Максім Багдановіч, Цішка Гартны, Зьмітрок Бядуля, Уладзімер Дубоўка, Кузьма Чорны, Власт, Максім Гарэцкі, Міхась Зарэцкі і іншыя добрыя майстры, што з пашанай заўсёды ставіліся да нашае багатае жывое народнае мовы. Але-ж таксама літаратура — гэта ня кветнік, які аж іскрыцца ад рознакаляровых кветкаў. У гэтым сэнсе я, грэшны чалавек, люблю кветкі. Пазьты — гэта ня птушкі, зь якіх кожная мае свой рэпэртуар, і ў нас, на Бацькаўшчыне, паводля народнае прыказкі, «што ні дрэва, дык капэля». Таму даўно ўжо трэба падагнаць мову і стыль паасобных нашых літаратараў пад мову і стыль каго-небудзь адмыслова хіратанізаванага, або нават кананізаванага, надаўшы яму яшчэ ў дадатак права вэта. Партызанка тут недапушчальная. Я жартую — даруйце».

У лістах М. Міцкевіч закранаў таксама пытаньні рэлігіі, дзейнасьці Беларускай Аўтакефальнай Царквы, праблемы перакладазнаўства, што цікавіла яго як аўтара шматлікіх перакладаў кананічных тэкстаў, прынятых да ўжытку ў цэрквах БАПЦ. Сёньня, праз гады, у іншых гістарычных умовах, і навуковыя, і творчыя высылкі эмігрантаў, і гарачая палеміка, і напоўненае думкамі пра Бацькаўшчыну ліставаньне ўспрымаюцца па-іншаму. Ня толькі як сьведчаньне гісторыі, колькі — і ў гэтым асабліва каштоўнасьць — надзённы, актуальны матар'ял. Матар'ял для роздуму, для дзеяньня — на будучыню.

Ліставаньне М. Міцкевіча й Ю. Віцьбіча захоўваецца ў архіве БІНІМу. Тут друкуецца тая частка лістоў, што мае цікавасьць для дасьледнікаў жыцьця й творчасці М. Міцкевіча, Я. Коласа, іхнае сям'і, гісторыі Стаўпеччыны.

18 кастрычніка 1954

Нажаль, я не магу падаць у парушанай Вамі справе канкрэтных правэранных фактаў. Падам праўдападобныя ведамкі ды свае прыпушчэнні.

У Стоўбцах, а, між іншым, справядлівей у Стаўбцох, былі дзве праваслаўныя царквы — Белая й Жоўтая, паводля вонкавай афарбоўкі сьцен. Гісторыі іх я ня ведаю. Адна з іх — Белая — была забраная палякамі пад касьцёл. Ці яна была некалі касьцёлам, таксама ня ведаю. Знаёмы настаўнік перадаваў мне, што ў Белай царкве была царкоўная кроніка, у якой апісвалася гісторыя Стаўбцоў. Паводля гэтае кронікі назва Стоўбцы (ці Стаўбцы) паходзіць ад гранічных слупоў (ці стаўбцоў) між уладаньнямі Радзівілаў і ці то Тышкевічаў ці іншых магнатаў, не памятаю. З гэтага вынікае, што пабудова Стаўбцоў адносіцца да часу, калі магнаты былі поўнымі гаспадарамі належачай ім тэрыторыі. Думаю, што гэта была пара росквіту Вялікага Княства Літоўскага. Кроніка падае, што ў Стаўбцох была вялікая прыстань. Меліся склады збожжа, лёну, льнянога сям'я і іншых тавараў. Кроніка падае, як вялікае няшчасьце для Стаўбцоў, пажар, у часе якога Стаўбцы выгарэлі, пагарэлі і склады на прыстані. Усё гэта адносіцца да часоў досыць даўных.

Ня чытаўшы кронікі, нельга сьцьвердзіць, якая праўдзівая назва: Стаўбцы (з націскам на «ы») ці Стоўбцы. Моўныя азнакі прамаўляюць за тое, што праўдзівая назва — Стаўбцы. Так іх называюць яшчэ й цяпер шмат хто з ваколіц Стаўбцоў, а таксама і з далейшых. Калі-б выводзіць назву ад «стоўп», дык яна павінна-б быць трохі іншая, а прыметнік ад гэтага слова, пэўне, меў-бы націск на першым складзе. Тымчасам ніхто, апрача расейцаў, ня кажа «Стол(ў)пецкі», а ўсе кажуць «Стаўпецкі». І мімаволі ўзьнікае думка, што назва мястэчка паходзіць ад слова «стаўпец», а ў множным ліку «стаўпцы». Гэта чыста беларускае слова, не пашырана па ўсёй Беларусі, а можа, выйшла з ужытку. У Стаўпецчыне яно й цяпер шырока ўжываецца. Стаўпец — гэта кантовы (пераважна, бо можа быць і круглы) драўляны брусок, з прабітымі навывлет дзіркамі, у якія ўсаджваюцца меншыя драўляныя часткі. Напрыклад, у граблях у стаўпец усаджваюцца зубы. Стаўпцом могуць зваць і вялікі драўляны брус з усаджанымі меншымі брускамі ці круглякамі. Магчыма, што тыя

гранічныя знакі ці загародкі мелі форму стаўпцоў і, можа, так зваліся. Гэта маё прыпушчэнне, бо ніяк ня вяжуцца словы «Стаўпец», «Стаўпецкі» із словамі «стоўп», «слуп». Дзе стаялі тыя гранічныя знакі, — няведама, магчыма, пры Нёмане. Відавочна, Нёман у даўнія часы быў багаты вадою. Цяпер блізка каля Стаўбцоў у Нёман уплываюць чатыры маленькія рачулки. З левага боку — адна, што цячэ праз Новы Сьвержань, другая, што цячэ праз Стары Сьвержань. З правага боку — адна з боку Задвор'я (вёскі) і другая крыху вышэй, прыблізна насупраць Новага Сьвержана. Аб гэтай астатняй у «Новай Зямлі» Коласа гаворыцца: «Цякла там з лесу невялічка травой зарослая крынічка». Яна выбіваецца з зямлі ў старым яловым лесе, а далей угару цягнецца вёрст на 6—7 «Гаралавічаў Лужок». Няма сумліву, што гэты лужок зьяўляецца месцам досыць значнае калісь рэчкі. Пры дарозе між Стаўбцамі і Мікалаеўшчынай, дзе яна пераходзіць праз гэты лужок, да астатняга часу сядзелі палі, на якіх быў некалі млын. І мясцовасьць гэтая завецца «Млыновішчы». Народнае паданьне гаворыць, што цякла тут, праз яе, прыгожая рэчка. Адночы ў ёй затануў сын якойсь жанчыны — ведзьмы, і яна пракляла рэчку — рэчка зьнікла. Ёсьць цьмяныя паданьні, што па рэчцы хадзілі віціны й забіралі тавары (пераважна збожжа й льняное семя), якія падвозіліся з ваколіц Негарэлага й Койданава. Пацьверджаньнем гэтага зьяўляецца факт, аб якім гаварыў дзядзька Антось (што ў «Новай Зямлі»). Калі ён быў пастушком, дык у лужку былі досыць нізкія лугавіны, дзе рос лопух. Улетку пастушкі ў глыбшай лугавіне капалі яму, каб сабраць вады для кароваў, і выкапалі кульбу ад віціны. Каля 1930 году лужок зноў быў заліты вадою, а пасярэдзіне вызначалася няшырокае, у мэтраў два, рачное карыта, па якім шпарка бегла вада. Вада ў карытцы ня месцілася, наступала на лес, лес пасыхаў. Як яно ёсьць цяпер, ня ведаю.

Гаворачы аб Стаўпцох і Стаўпечыне нельга прамінуць мястэчка Новага Сьвержана, пры якім некалі былі два манастыры (так падае «Памятная кніжка Мінскай губэрні»), і вёскі Стары Сьвержань, якая, з самой назвы відаць, старэйшая за Новы Сьвержань, і будова Новага Сьвержана сягае, здаецца,

трынацатага веку. Абедзьве мясцовасьці — з левага боку Нёманскай даліны.

Сьцьверджаньне некаторых расійцаў, што Стоўпцы вырасьлі пасля правядзеньня Маскоўска-Брэскае чыгункі — звычайная чмута.

Мікалаеўшчына знаходзіцца ў вялікай дузе, што ўтворана Нёманам, пачынаючы прыблізна ад вёскі Сьверынава і канчаючы Стаўпцамі. Стаіць на правым беразе. Вышэй вёскі Нёман падмывае досыць высокі пясчаны бераг. Зусім нядаўна вада вымывала чалавечыя чарапы-галовы й часткі стрэльбаў. Кажуць, у Швэцкую вайну тут быў бой, але зноў-жа дакладных дазеных няма. Таксама вусныя паданьні перадаюць, што ў Мікалаеўшчыне праз усю Нёманскую даліну быў збудаваны мост, які быў спалены ў Швэцкую вайну. Падобна, што мясцовасьць была моцна зруйнаваная. Ёсьць паданьне, што ў Мікалаеўшчыне і Арцохох (вёска на поўнач ад Мікалаеўшчыны) засталіся толькі вол і карова. Гэтаю цягаваю сілаю людзі пачыналі нанава гаспадарыць. Самі людзі хаваліся, як і ў астатнія войны, па лясох.

Мікалаеўшчыну пабудаваў князь Радзівіл Чорны, так падае «Памятная кніжка Мінскай губэрні». Расплянавана была, як кожнае беларускае мястэчка, з рынкам пасярэдзіне. Рынку ніхто ня памятае, а вольнае месца пасярод вёскі звалі «Грудок». Калісь цэлую вуліцу займалі татары, і звалася яна «Татарская». У нашыя часы гэтай вуліцы ня было. І цікава, што ніякага сьледу па татарах не асталося: ні паасобных жыхароў, ні знаку па выглядзе мікалаеўцаў.

У канцы падам, што ў лесе пры Нёманскай даліне (з правага боку) знаходзіцца і лясьнікова пасада «Альбуць» (у «Новай Зямлі» — «Парэчча»), дзе прайшло дзяцінства Коласа. Ад Новага Сьвержана па простаі лініі гэта было-б вёрст 3, а ад Стаўпцоў прыблізна 4. Новы Сьвержань у Коласавай «У палескай глушы» («У глыбі Палесься») успамінаецца пад назваю Панямонь.

Яшчэ аб Нёмане. Сьвятая Гара, падобна, ня ў самым пачатку Нёмана. Плытнікі казалі, што сам Нёман выйходзіць дзесь на нізіне, з-пад карча, мусіць, альховага. Калі ня мыляюся, Сьвятая Гара знаходзіцца ў месцы, дзе шматлікія малыя рэчкі творачь

ужо самастойны і паўнапраўны Нёман. Для назвы Вашага твору, думаю, гэта нічога не перашкаджае.

Адносна Мікалаеўшчыны трэба сказаць, што некалі, падобна ў часы польскіх уплываў, кажуць, яе звалі «Пэрлово Място» і звалі, пэўна, палякі. Гэта я чуў ад нашых мікалаеўцаў. Гэта мяне дзівіла, чаму такая назва. [...]

15 лістапада 1954

Другое Ваше пісьмо я атрымаў і з цікавасьцю прачытаў Вашыя заўвагі адносна назваў геаграфічных і наагул усё пісьмо. Нябожчык Равенскі аднойчы мне расказваў аб эпізодзе з Коласам.²⁵¹ Гэта ў яго быў успамін з сэмінарскага жыцця. Трэба

²⁵¹Зь ліста Ю. Віцьбіча да М. М. Міцкевіча ад 1.11.1954:

«Дазвольце цяпер і перайсьці да Якуба Коласа, паколькі Вы некалькі прыгадваеце пра яго ў сваім лісьце, як неаднойчы прыгадваецца ён у маім нарысе. З Якубам Коласам, або з дзядзькам Якубам Коласам, як мы, маладзейшыя, тытулявалі старэйшых, мне неаднойчы даводзілася сустракацца і ў больш-менш афіцыйных абставінах і разам па грыбы хадзіць, бо жыў адно лета разам з актормі Віцебскага тэатру бадай побач з ягонай дачай. Аднак найбольшае ўражаньне аб Якубе Коласе ў мяне спакінула апавяданьне, пачутае мной ад Сьвятога Памяці незабытнага Міколы Равенскага, з якім, між іншым, мне давялося ў Нямецчыне разам працаваць і ў баўэраў, і на тартаку.

Аднойчы ўвечары ў Менску Уладзімер Дубоўка і Мікола Равенскі, выдатныя паэта і кампазытар, вырашылі па аднэй пільнай справе наведаць Якуба Коласа. Дайшоўшы да ягонае хаты, яны пабачылі, што дзьверы на вуліцу адчыненыя. Яны ўвайшлі ў першы пакой, потым у другі, нікога не сустракаючы, і нарэшце пачулі скрыпку і сьпяваньне. У паўзмрочным пакою стаяў сьпіной да тых, што ўвайшлі, Якуб Колас і пад скрыпку ўпаўголас паяў:

*Колесницагонителя фараона погрузи,
Чудотворяй иногда моисейский жезл...*

сказаць, што Колас у маладыя гады быў скалечаны рэлігійшчынай (да калецтва я не залічаю сьпеву «Колесницагонителя фараона погрузи...»), а ў сталасьці — бальшавізмам, не канчальна, але праявіць сябе нармальным Коласам ён ужо ня можа, бо ў варунках бальшавіцкае катаргі прыйдзеца яму кончыць жыцьцё. [...]

20 сьнежня 1954

Хацеў я Вам напісаць адразу па атрыманьні Вашага пісьма, але так неяк сыягнулася. Прызнацца, быў заклапатаны моцна, бо на мне ляглі большыя клопаты з выданьнем «Беларуса». Дзеля таго, што грошы зьбіраюцца вельмі паволі (а ў гэтым найбольш пашкодзіў папярэдні нумар «Беларуса»), дык сыягнулі да Каляд. Цяпер ужо надрукаваны №4(50), неўзабаве Вы атрымаеце. Усе хібы, недахопы й незадаволенні аўтараў зьмешчаных і нязьмешчаных артыкулаў прыму на сябе.

Ваш нарыс зьмешчаны. Паправак у ім ня было, за выключэньнем граматычных ці можа стылістычных (вельмі мала), бо матарыял у большасьці быў прагледжан Адамовічам. Я ня ўва ўсіх выпадках задаволены яго папраўкамі, аднак-жа ў абавязкова пераважаючай большасьці лічу іх адпаведнымі. Таму лічу, што карысна даць яму матарыялы на перагляд стылістычны (асабліва з боку чысьціні мовы).

Пэўне-ж, уцвярджаюся ў думцы, што й рэдактару, ролю якога выконваў я, трэба прылажыць руку вальней да шмат якіх матарыялаў, бо падаюцца яны часам зусім ацесьлівыя. А ў гэтым нумары я быў можа залішне асьцярожны. Хоць трэба сказаць аднак, што асьцярожнасьць, бадай, карысьнейшая, як вольнасьць.

А Вам дзякую за прысланы матарыял ды яшчэ прашу. [...] Наступны нумар «Беларуса», мусіць, ня ўдасца выдаць у

Заўважыўшы Дубоўку і Равенскага, Якуб Колас спалохаўся і сказаў: «Як вы няўпрыцям увайшлі. Вы нічога ня бачылі і ня чулі. Добра?»

Гэта і ёсьць жывы, запраўдны, сучасны Якуб Колас, дзядзька Якуб Колас».

наступным месяца, але праз месяц пастараюся выдаць, не аглядаючыся на недахоп сродкаў.

11 лютага 1955

[...] Між іншага, я купіў сем тамоў твораў Коласа. Ад іх яшчэ й цяпер горка на сэрцы. Усё-ж, напісаў ён у астатнія часы дык напісаў! Хоць пашлі яму пісьмо. Выглядае, што ўжо піша хвалебныя оды самахоць. Цяжка будзе абмыць і па сьмерці. І міма ўсяго гэтага навет з (вельмі, праўда, рэдкіх) астатніх твораў прабіваецца часам незадаволенне, і я пэвен, што ён бальшавікоў ненавідзіць. Ось шатанскі подступ! Напіся сьлёз ды крычы, што «Піва, мёд і віно ў нас ёсьць!..» [...]

8 красавіка 1955

Я хачу Вам падаць думку ці папытацца ў Вас пра гістарычна-эканамічныя ну й географічныя дадзеныя заняпалых, ці справядлівей, зруйнаваных местаў на Беларусі. Было-б цікава напісаць працу ўжо больш навуковага характару пад назовам, напрыклад: «Зруйнаваныя месцы на Беларусі», куды ўвайшлі-б паасобныя нарысы пра заняпалыя месцы. Ня ведаю, ці такая праца будзе адпавядаць характару Вашага таленту, але мне здаецца, што Вы маглі-б яе выканаць. Думаецца мне, што яна Вам была-б няцяжкая, што Вы маеце шмат фактычных дадзеных, адным словам, веды аб гэтым і магарыялы. Пэўне-ж, я магу і памыляцца, бо гэта мне толькі думаецца. Але праца гэтая была-б і цікавая і карысная для нас саміх і з прапагандовага гледжаньня. Будзьце ласкавы, адкажэце, як Вы глядзіце на закранутую справу. [...]

7 травня 1955

[...] Калі Вы маеце ахвоту, лепшую да напісаньня артыкулаў аб пагроме нацэмаў, дык тым лепш. Пэўне, гэтая тэма для газеты будзе больш актуальнаю. Іншая рэч — яна будзе і больш цяжкаю, бо вымагае дакладнасьці і, магчыма, таксама будзе выйходзіць з рамак больш улюбёнага спосабу Вашага пісьма. Але гэта, зноў-жа, няхай Вашая галава турбуецца. А тэма, бязумоўна,

паважная й пажаданая ў газэце. Калі можаце, — прысьпешце дасылку. [...]

5 сьнежня 1955

[...] Некалі мой старэйшы брат Уладзімер (памёр у жнівені 1954 году) расказваў, як жылі на адзінотнай лясьніковай пасадзе і як старэйшыя сьвяточнымі часамі ездзілі ў родную вёску Мікалаеўшчыну, а прыехаўшы, расказвалі вясковья навіны: хто памёр, хто нарадзіўся, хто ажаніўся. Коласу — будучаму — было гадоў тры ці чатыры. Ніхто не заўважаў, што ён, лежачы на палку пад коўдраю, уважна прыслухоўваецца да размовы. Раптам ён выскачыў з-пад коўдры ды, скочыўшы з палка на зямлю, бяз портачак, у аднэй кашулі, важна заявіў:

— Тата! А я ведаю, нашто людзі жэняцца.

І пакуль бацька мог схамянуцца, як зарэагаваць на такую заяву, ён і пацьвердзіў з усёю важнасьцю:

— Аб дзеці рабіць! (Яшчэ ня мог вымавіць «каб».)

Тады ўжо зарабіў паса па голай ды зноў пашыўся пад коўдру. [...]

4 чэрвеня 1965

[...] Вось пра фэльетон «Га?» скажу з усяе шчырасьці, што я ня пісаў-бы гэтак. Што праўда, я заўсёды кажу, што з бальшавікамі трэба змагацца іх-жа спосабамі, але, нажаль, мы на гэта сілы ня маем. Бо спосаб гэты — даўбешка, іначай іх нічым ня проймеш. Але шануючы самага сябе (а ў дадзеным выпадку — Вас), я пісаў-бы ў пашкадавальна-саркастычным тоне, ані ня паказваючы, што мяне іх пісаніна злосьціць ці прычыняе нейкае мацнейшае незадавальненьне. Мне прыгадваецца адзін фэльетон Адамовіча на Вас, калі Вы выдавалі «Шыпшыну», ён там эквілібрыстыкай слоў, часта-густа непрызваітых, хацеў зняславіць асобу Віцьбіча, але выглядала зусім наадварот: цень клаўся не на тую асобу, да якой словы скіроўваліся, а на тую, якая іх пасылала. Праўда, тут параўноўваньне ня зусім дарэчы, аднак, лепш утрымлівацца ў спакоі, раўнавазе, а на іх глядзець, як

на няшчасных. Можна нават сярод іх ёсць асобы, якія робяць гэтую работу (пісаніну ў «Голасе Радзімы») плачучы. [...]

Ці Вы ня чыталі рамана Уладзімера Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім» — прысьвячэньне сваёй маці? [...] Раман, не чапаючы бальшавікоў, становіць сабой катэгарычную й абсалютную супрацьлежнасьць бальшавізму. А наагул, шмат рэчаў, змяшчаных у «Полымі», мяне цешаць.

Гэта я прыпомніў з увагі на А. «Сёе-тое», праўда, такое «Сёе-тое», што я выкінуў сам на сьметнік, карэктуючы другі, па аднаўленьні, нумар «Беларуса». Там А., нападаючы на Глебку, пісаў прыблізна так: «Цяпер Глебка брэша, дагаджаючы сваім хлебадаўцам, так, як рабіў раней Колас... А ўся пісаніна падсавецкіх бэсэсэраўскіх пісакаў пойдзе на сьметнік з часам»... Я тады ім — Тумашу і Стасю — сказаў, што А. пісаніна пойдзе на сьметнік, гэта для мяне ясна, а раўнаць пад адну маглоўку ўсё, што выдаецца ў Менску, — гэта горш чым дурота, бо мы становімся дзеля гэтага перад тымі людзьмі на Бацькаўшчыне запраўды ў паганым сьвятле. [...]

Ну, але годзе грашыць абгаворамі: у мяне натура такая, што гавару часта пра кепскае, бо калі што добрае, дык яно й так добрае, і яно лагодна ляжыць, а кепскае тырчыць.

3 сьнежня 1965

[...] Усё-ж, калі Беларусі суджана будзе мець нейкую самастойнасьць, дык надзея на тых людзей, што на Бацькаўшчыне. Цяжка й там, але добрыя людзі ёсць. Між іншым, у №10 «Полымя» ёсць артыкул Міколы Прашковіча пра Францішка Скарыну. Там ён ужо піша так, як і трэба: што Беларусь была правадніцай культуры ў Маскоўшчыну; прыводзіцца спасылка на В. К. Лукомскага — ягоную працу парасейску, — што Іван Фёдараў быў таксама беларус і што імя Георгі, так як і Тумаш цьвердзіць, гэта ня імя, а памылковы пераклад лацінскага egregius — паважаны. Адным словам, адважваюцца пісаць тое, на што Масква сярдзіта чмыхае. [...]

(бяз даты)

[...] А «Лонву» я яшчэ прачытаў, як Вы пра яе ўспомнілі. І з усіх пэрсанажаў найбольш уразіў адзін. Ён хоць і конь калгасны Смык, але як-жа ён пададзены ў аповесці! Можа я трохі перабольшаў, але так — ён пастаўлены ў рад пэрсанажаў, ды як пастаўлены! Які-ж гэта страшэнны асуд калгасу і ўсяму жыцьцёваму тагачаснаму парадку! [...]

4 студзеня 1966

Захацелася напісаць Вам пісьмо пад уражаньнем прачытанай «Беларускай Думкі» №8. Трэба сказаць, што я жывіліва браў яе ў рукі, навет думаў часамі штось і падаць да друку, бо, прызнацца, цяперашні «Беларус», а яшчэ горш — ягоны рэдактар, мне не падабаюцца. Накаль, «Думка» не пацешыла. Асабліва ўразіў верш Клішэвіча «Не пазнаю я вас, суродзічы мае». Шчыра кажу, мне проста захацелася папытацца ў людзей, як яны глядзяць на гэта. Бо я йначай не магу глядзець на гэты верш, як на нацыянальную пакасьць. Там, сказаць-бы так, і дзяч, і «глядач», і нарэшце ўсе абляяны, апэцканы (пэўне-ж, у вершы), і ў канцы «Глядзяць, як псы, адзін другому ў вочы».

Некалі я ад людзей чуў, што Клішэвіч, калі быў яшчэ тут, не хацеў пасылаць у беларускую шkolку дзяцей, каб «не испортить языка». Гэта мне прыпомнілася таму, што такія вершы могуць пісаць толькі выканчаныя рэнегаты, а прымаць да друку — бяздэйныя рэдактары. [...]

13 красавіка 1967

[...] Мне не падабаецца ўжо тое, што некаторыя людзі, лічачы сябе «шматведамі», лёгка хапаюцца за кваліфікацыі і ацэны людзей ды іх учынкаў. І мне здаецца, што гэтая акалічнасьць спрычынілася да напісаньня ліста «Ня вам беларусамі звацца». Хутчэй за ўсё выклікала яго Стасева «калупаньне» ў падсавецкай літаратуры й вышукваньне там антысавецкіх элемэнтаў.

Каторы з памянёных у Вашым лісьце пісьменьнікаў больш службыць бальшавіком — Бог зь імі. Танк таксама аддаваў бальшавізмам яшчэ ў Заходняй Беларусі. Аднак шчыра скажу Вам, што Ваш ліст да Станкевіча чытаў з задавальненьем. Броўкі я ня ведаю. Але калі я прачытаў яго прамову, якую ён рыгнуў на XXVI зьездзе КПБ, дык яна выклікала толькі агідлівасьць да гэтага чалавека. Да яго слоў: «Ну й чаго вартыя гэтыя разважаньні аб агульначалавечым гуманізме?» — так і просіцца падставіць паперадзе: «Гы-гы-гы!» Там было шмат прамоваў розных партыйцаў. Але такой вульгарнай, бруднай, крывязэрчай і падхалімскай не сказаў ніхто, як старшыня Саюзу Пісьменьнікаў. Пэўне, бальшыня пісьменьнікаў адчула на сабе ганьбу ад гэтай мовы. Іншая рэч, ці гэта спрычынілася да яго дэградацыі? І ці пісьменьнікі могуць рабіць уплыў на партыйных босаў? А зьмена старшыняў адбылася зьверху. Хутчэй можна меркаваць, што Броўка выклікаў незадаволенне сваіх босаў абаронаю Быкава, на якую ён усё-ж уздабыўся. Дык цяжка й рызыкаўна катэгарычна цьвердзіць так ці сяк. А «калупаньне» Стасевае ў падсавецкай літаратуры лічу наагул шкодным, як для тамтэйшых пісьменьнікаў, так і для нас, эмігрантаў, бо яно будзе выклікаць у лепшых падсавецкіх людзей толькі злосьць на эмігрантаў. [...]

А на «гасьцінец» і «падарунак» я ўтаропіўся. «Гасьцінец» будзе лепш за «падарунак»: *Прывязе тата гасьцінца... Яна атрымала гасьцінца — чырвоную хустку... Сказаць: Каралі прывязаўлі Дзіцятку гасьцінца* — нядобра, але нядобра й «падарунак», і, мусіць, трэба сказаць «дары». Часамі ўжываем «падарунак», дзе можна сказаць «узнагарода». А вось у сказе: *У дзень свайго шасьцідзсяцігодзьдзя Стась атрымаў залаты гадзіннік* бадай лепш будзе сказаць «падарунак», а можа проста «дарунак». Мне здаецца, гэтае «па» прычাপілася да нашае мовы нядаўна. Мне яно яшчэ рэжа вуха.

15 травня 1967

Атрымаў ад Вас ліст з дадаткамі. Адзін з гэтых лістоў учора прачытаў у «Новом Русском Слове», пра які Вы думалі, што яго

не надрукуюць. Расейскім патрыётам з імперыялістычнай «зарядкой» ён моцна не спадабаецца. А гэты артыкул добры і з таго ўзгляду, што паказвае пагляд расейскага цара ды наагул — расейцаў на нашыя гарады, як на чужыя ім. І аспрэчвацца расейцам тут будзе цяжка.

Тое, што Вы залічаеце мяне да знаўцаў мовы, хоць і ня ганьба, але, можа, ня зусім праўда. Нажаль, у нас тут няма знаўцаў нашае мовы. Адамовіч, пэўне, ведае мову найлепш. Але некаторыя засьцярогі ёсьць і да яго. Трэба адцеміць, што Адамовіч удаўся ў бок крытыкі, публіцыстыкі, а сьцісла з філялёгіяй мае менш дачынення. А лепшае за ім тое, што вучыўся ў сваіх вучэльніх. Гэтага нельга сказаць пра тых, хто вучыўся ў Заходняй Беларусі. Там у гімназіях з моваю было так, як цяпер вось у Стася ці Янкі Станкевічаў. У іх пагляд на пэўныя моўныя зьявішчы вырабляецца ў кожным часе залежна ад таго, як тады нешта падзьме ў галаву. Яны ставяць сябе вышэй Тарашкевіча. Але, як відаць, не патурбаваліся добра разгледзець Тарашкевічаву граматыку і хіляюць паводля сваіх «думнічаў». А граматыка Тарашкевіча абгрунтавана добра. І яго дарадцы Карскі й Шахматаў былі «крышку» лепшымі знаўцамі мовы за Станкевічаў. Дык ня дзіва, што, «папраўляючы» граматыку, Станкевічы проста псуюць яе.

Мне-ж і Гладкаму бракуе вышэйшае філялягічнае асьветы, аб чым на старасьці давялося моцна пашкадаваць: разважаючы аб розных моўных зьявішчах, вельмі лёгка рабіць памылкі. Я, напрыклад, думаў, што слова «падарак» ня так даўно ўвайшло ў нашу мову, а яно, відавочна, ня так. Той-жа Гладкі прыгадаў мне, што на вясельлі маладым даюць «падаркі», а не «гасьцінцы» ці «падарункі». А гасьцінцамі, далікатней высьлаўляючыся, называюць і хабар. Гэткія словы, як *палажэньне*, *абшырны*, *зачытаў* (даклад) ды іншыя падобныя, можна-б назваць стасюцызмамі, але яны ёсьць русьцызмамі. А што да слова «жаліцца», дык у Ядвігіна Ш. ёсьць прыгожае апавяданьне «Бязрозка». Лявон пытаўся ў дачкі перад бярозкай, да якой ягоная дачка прыходзіла жаліцца: «Жалілася?» — «Жалілася», — быў адказ. Калі Лявон сьсек бярозку, дык у яе было спаленае спаракленае сэрца.

Ці не памылкаю будзе й Вашая зацемка аб словах *кіраўнічы, выбарчая*; сюды можна далучыць словы *вартаўнічы, паплаўнічы*, таксама *хадзячы, ляжачы* (камень), *жывучая* (вада), *бягучая* й *стаячая*. Гэта ўсё прыметнікі, якія захавалі форму былых дзеяпрыметнікаў, але *паплаўнічы, лясьнічы*, відавочна, іншага паходжаньня, яны ўжо сталі назоўнікамі, як і *вартаўнічы*. Адным словам, гэта ўжо гісторыя мовы, якой я не вывучаў. Ну, Бог зь ёю. [...]

Ня кончыў пісьма адразу, бо заняўся прыгатаваньнем пачак для рассылкі «Беларуса» №121 — гэта робіцца ў нашай хаце. У гэтым нумары Ваш артыкул «Тамашнія нашчадкі Герастрата». Я думаю, што гэта Стась «паправіў» назоў Сабору «Усьпенскі» на «Вусьпенскі». Ці-ж мае быць і Узьвіжаньне ці, скажам, Усьвяты «Вузьвіжаньнем» ці «Вусьвятамі»? Стась так калечыць мову, што я нават здзіўляюся, чаму Адамовіч, як выглядае, — лепшы знаўца мовы — маўчыць? Хоць «дзівосы» і ў яго бываюць. Дарэчы, гэта ён увёў «чыркаць» замест «крэсьліць», а таксама дадаў прыназоўнік «зы» да Стасевых ці Янкавых — «із», «ізь» — і з прыназоўніка «з» зрабілі пяць (з, зь, із, ізь, зы). Тут, як і ў выпадку з «в», справа з прыдыхным няпоўнагалосным гукам, які Станкевічы адзначаюць поўнагалосным «і» або «в». І, бязумоўна, псуюць мову.

Зноў-жа, ці патрэбна канечне гляць, што Купала сядзеў у Менскай турме (у час, калі Ігнатоўскі ўжо пакончыў самагубствам)? Купала й Колас цяганья былі на дапросы, але ў турме не сядзелі — гэта ведаюць тыя, хто жыў у Менску ў той час. А чым і каму лганства памагае? [...]

15 студзеня 1968

[...] Дарэмна Вы думаеце, што я загневаўся. Некалі, як быў яшчэ малы, часам гневаўся. Адзін раз дзядзька Антоць ня вытрымаў. Яму маё гневаньне, відаць, найбольш абходзіла, бо ён усё-ж любіў мяне й шмат аддаваў мне ўвагі. І вось ён пекануў некім раменным ці сурамятным паскам. І, бадай, блізу што з таго часу стаў сьцерагчыся гневацца.

А за здароўе, якое яно ёсьць, «дзякую Богу і Вам трошкі». Так казаў Антоць Лёсік — дальні сваяк бацькі Язэпа Лёсіка (Антоць Лата ў п'есе Я. Коласа). [...]

Яшчэ хачу выказаць свае меркаваньні з увагі на Вашыя моўныя папраўкі — гэта ў перапісцы з Пятроўскім і Гэрмановічам. Цяпер я застанаўлюся на Вашым пісьме да Гэрмановіча. Праўда, я ня маю тэксту, з якога Вы вылучалі словы. Пэўне-ж, у бальшыні папраўкі трапныя, але мне здаецца, што некаторыя словы ў Гэрмановіча адпавяднейшыя. Скажам, гэтакія: *прыбіты (горам), прасьцяк, радня, доля, паганья*. Як беларускія, зусім добрыя словы й гэтакія: *адзяваюцца, лепш — адзяюцца-разьдзяюцца* (калі дагала), *стараства, творыцца, шчыпае за сэрца, запіска, мучыў, ня мог зладзіць*. Іншая рэч, калі яны былі неадпаведна ўжытыя. Мая засьцярога такая, што ў гэтым выпадку трэба быць вельмі асьцярожным. [...]

5 чэрвеня 1968

[...] У сыботу, 1-га чэрвеня, доўгі час прасядзеў у нас Акула. [...] Першае пытаньне Акула даў мне з мэтай пачуць, як я гляджу на тое, што Колас, стварыўшы «Сымона Музыку» і «Новую Зямлю», стаў бальшавіцкім чыноўнікам? Што на гэта сказаць? Я яму сказаў, што пры бальшавіках даводзіцца выбіраць з двух магчымасьцяў: або сьпявай ім пахвалу, або рыхтуйся на ссылку й пакуту, а то й сьмерць. Ведама, такіх людзей мала, што самі выбіралі апошняе — плачучы скачуць. [...]

12 сьнежня 1968

[...] Астатня я даў артыкул супрацьбальшавіцкі: энс — бальшавізм і сацыялізм — рэчы нясумяшчальныя. Тут, пэўне-ж, не навуковы падыход, можа крыху й непраўдзівы, але раздумаўшыся, бадай, праўда. Стась бурчыць і гурчыць, друкаваць ня хоча. А па бальшавіках трэба біць якраз гэтым, бо яны зрабілі сацыялізм сваім каньком, а ён фальшывы. [...]

9 травеня 1969

[...] З прычыны мовы мне давялося чуць шмат дзівосаў. Напрыклад, Пшчолка пісаў навет і нядрэнныя расказы па-беларуску, але там быў, пераважна, зьдзек з мовы. Чытаў і слухаў расказы Галубка, які ў значнай меры вульгарызаваў мову, можа крыху й больш за Акулу; я думаю, што Галубок, арганізаваўшы тэатр, паправіўся пад паглядам мовы. Нябожчык ужо таксама — Васіль Рагуля — пры выбарах у польскі сойм, калі выступаў з агітацыйнымі прамовамі па-беларуску, абуваўся ў лапці. Раней крыху, у 1918 годзе, адзін настаўнік, паехаўшы спэкуляваць у Менск, некім чынам трапіў на паседжаньне Беларускага Нацыянальнага Камітэту. Прыехаўшы дадому, ён расказваў і рагатаў: «Понимаете, в воротничках сидят и белорусского языка желают».

Стась думае, што, гаворачы па-беларуску, трэба канечне, каб рот разяўляўся па самыя вушы. Дзеля гэтага, правіла аканьня ён пашырыў так, што ненаціскае «е» заўсёды пераходзіць у «я», калі яно і стаіць перад націскным складам і калі ў складзе, які стаіць беспасяродня пасья гэтага «е», няма «я» або «а», прыкладам, *ня выпадае, бяз прыпадабненьня*; але ў словах — *не падабаецца, без палагоджаньня* — і не адважаецца пераводзіць «е» ў «я». Затое, хто ўзаруецца на мове «Беларуса», то ўжо ўсюды валіць «я». У граматыцы Тарашкевіча «е» пераходзіць у «я» ў першым складзе перад націскам і яшчэ ў другім (перад націскам), калі няма «я» ці «а»: *ня знаю, ня хочу, бяздольны, бяспрытульны, нявымоўны, але не хачу, беззаганны, земляны* ды іншыя падобныя. А ўжо ў трэйцім складзе перад націскам ды ў далейшым (як *бяз прыпадабненьня*) граматыка не дапускае пераходу «е» ў «я». Гладкі, напрыклад, у сваіх этнаграфічных выданьнях (з Лагойшчыны) праводзіць іканьне, а ня аканьне. Манькоўскі ўспамінаў мне прозьвішча чалавека, які ўлажыў навет граматыку з іканьнем замест аканьня. І трэба сказаць, што на Беларусі іканьне вельмі пашыранае. Навет у нашай ваколіцы мікалаеўцы дражняць сьвяржанаў: *нашто вы пыкыпалі кыртофлю на кіміке* («камяке» — добра растуўчаная картофля). Адным словам, мова беларуская не вымагае, каб расчыняўся рот па самыя вушы. [...]

Неяк, пасья сустрэчы ў Дэтройце М. П. пахваляўся, што ён дасьць сваю фатаграфію адной жанчыне, якая паедзе ў БССР, і папросіць, каб яна зрабіла візыту майму брату Юзіку. Я сьпяраша не праняўся гэтым, але, раздумаўшыся, паслаў яму пісьмо з катэгарычным патрабаваньнем не рабіць гэтага. Але спазьніўся: жанчына ўжо паехала. І потым аказалася, што М. П. даў фатаграфію не сваю, а маю, і праз некаторы час прыслаў мне пісьмо й братавы сямейныя фатаграфіі, якія прывезла тая жанчына. Там была й фатаграфія брата маіх пляменьнікаў, што жывуць тут. Глянуўшы на фатаграфіі, якія былі зробленыя ў часе тае візыты, я пазнаў, якую прыкрасьць зрабіла ім гэтая візыта. Відаць гэта і з таго пісьма, што напісаў мне брат. Разумеецца, брат ня скардзіўся на візыту, наадварот, выказваў радасьць, але з таго радаваньня відаць было зьбянтэжаньне й здзіўленьне. Я палаяў добра М. П., а сам маўчу і туды нічога ня пішу і не пасылаю. [...]

28 травеня 1969

Я атрымаў ад Вас ліст з шматлікімі дадаткамі. З цікавасьцю ўсё прачытаў. І крыху здзівіла адна зацемка ў лісьце да мяне. Гэтая зацемка крыху спрычынілася да таго, што падшыбла ахвота адказаць на Ваш ліст у той самы дзень. Вы выказалі ўцеху, што навязаў зносіны з Мікалаеўшчынай. Але-ж, не! На пісьмо брата нічога не адказаў і адказваць ня буду — лічу нясвоечасовым. І калі Вы кажаше, што ў артыкулах пра Коласа і ягоных сваякоў успамінаецца і пра мяне, дык таксама трэба сказаць: «Не!» Я гэтыя артыкулы амаль усе чытаў, бо калі сам не напаткаю ў прэсе, то людзі падкажуць. І ні ў адным і ні разу не спаткаў напамінку пра мяне. І я ўдзячны тым, хто так робіць. Таму й сам сьцерагуся вытыкацца. Мне неяк здаецца, што нібы існуе некая духовая сувязь з гэтымі людзьмі, і яны так карэктна абыйходзяць гэтую справу. У Коласа, а пэўне-ж і ў мяне, сваякоў там вельмі шмат. Калі нікога, прынамсі фізычна, ня зьнішчылі, то гэта дзякуючы Коласу. Шмат каму з іх Колас памог крыху ўладзіцца ў жыцьці. Нездарма ён пісаў аднавяскоўцу Ігнату Міцкевічу («Полымя» № 2 за 1969 год): «Скубуць мяне з двух бакоў — па лініі Міцкевічаў і па лініі Лёсікаў», — гэта значыць, па лініі бацькі й маткі. Маё

імя, калі-б з ім висоўвацца, усім ім шкодзіла-б. Дый бальшавіком, бадай, ня хочацца вытыкаць маё імя публічна ды гэтым самым наводзіць сумлеў на тое, што Колас — іх прыхільнік, як гэта ім хочацца. Перад людзьмі гэта ім некарысна. Дык усе маўчаць. І я лічу: лепш маўчаць. Затое й палаяў М. П., калі ён улез з сваёю прыслугаю. [...]

23 чэрвеня 1969

Мінулую ноч — з чацьвярга на пятніцу дрэнна спаў... І гэты раз сьнілася поле з зялёнаю рухню жыта, але ня вельмі раджайнае. А я з братам Юзікам, што разам гаспадарылі за часу падуладнасьці польскай, усё шукалі сваіх шнураў, ды непакой браў, што яны, пэўне-ж, незасеяныя. Але пазнаць іх ніяк не ўдавалася. І ўвесь час тое самае поле — Лядзіны яно звалася. Астатняя зьява, ужо раніцой, — ішоў па гэтым самым полі, але яно было незасеянае, прынамсі, у земляным колеры. Спаткаў чалавека, здаецца, блізкага знаёмага, а з твару — ніяк не пазнаць. Прыветліва прывіталіся здалёк, і я сказаў: «Трэба прывыкаць брацца за работу нанова». Увесь час гэтага дрэннага сну ціснуў смутак і жаль, аж да сьлёз; але падушка была сухая. [...]

Вашыя нарысы моцна арыгінальныя, яны і з мастацкага боку маюць пэўнае афармленьне. І рабіць у іх папраўкі лёгкаю рукою — гэта, бязумоўна, глуміць твор. Прыпамінаецца, пад гэтым паглядам быў вельмі асьцярожны Язэп Лёсік. Я хацеў паправіць — не прыпамінаю аўтара — слова «павучыньне» на «павучэньне» (гэта была мова пра царкоўную казань), але рэдактар Лёсік сказаў: «Не чапай: тут у яго ўся мова некая сваістая...» [...]

Нарэшце пра «песьні салаўёў». Першым чынам, пра тое, што пра мяне на Бацькаўшчыне ня пішуць. Прыйдзецца мне астацца пры сваім. Бо калі ўспамянула сваячка пры пералічэньні сям'і Коласаўскае ягоных братоў і сёстраў, то было-б проста сьмешна, каб яна сама некага выкінула з ліку. Але я ня хочу катэгарычна запярэчваць, што больш нідзе не ўспамянута, дык не трацьце часу на адшуканьне.

А салаўі пяюць пераважна ўночы. Пераважна, таму што калі каторы шчабоўкне ўдзень, то яго-ж не дагоніш і не заткнеш яму

рот. Здаецца, ня будзе няпраўдай, калі сказаць, што найвеселей заліваюцца зьвечара й на сьвітаныні. Так прыпамінаецца з часаў, калі ездзіў на начлег. [...]

14 ліпеня 1969

Сягоньня пішу Вам, бо вынікла й хуткая патрэба. А вынікла яна з Вашага пажаданьня ці прапановы перагледзець матарыялы да календара. Рэч у тым, што цяпер проста неяк няведама, як правіць, калі-б гэтыя матарыялы запраўды пераслалі.

Ведамая рэч, пажадана, каб кніга выйшла вытрымана граматычна. Дык вось, што да граматыкі, то Станкевічы ўжо ўсё-ж здолелі шмат каго зьбіць з панталыку і ў граматыцы нарабілі блытаніны, а й самі ня могуць консэквэнтна трымацца тых «спадарызмаў», што натварылі. Тым часам шмат хто, хутчэй за ўсё з прычыны слабога азнаямленьня з граматыкай, узаруецца на мове «Беларуса». [...] Дык трэба адзначыць, што калі-б давялося правіць, то буду старацца абыйходзіць іх «із, ізь»; таксама ня сьцерплю формаў у *ваптэцы*, у *васысьце*, у *вадказ*, у *вабставінах*; аб правіле аканьня я Вам пісаў можа аж за шмат, і такія словы, як *ня прыпадае*, *ня прыпадкова* буду правіць на *не прыпадае*, *не прыпадкова*; таксама ў падобных сказах да *Куды ня кінь* — *клін* трэба «ні» замест «ня», гэта ўжо з узгляду на логіку; нельга талераваць утварэньне дзеяпрыметнікаў ад непераходных дзеясловаў, напрыклад, *Загінулы ад рукі забойцы прэзыдэнт Кенэдзі*, гэта тое самае, калі-б сказаць *выплылае палена*; сьмярдзяць мне сказы, падобныя да *падчыркнена мною ці аплата будзе ўрэгуляваная падпісчыкамі*, бо ўрэгуляваць трэба грашыма, а чыркаць алавіком ці пяром. [...] А я буду трымацца граматыкі Тарашкевіча. [...]

23 ліпеня 1969

Атрымаў я трохі Вашых матарыялаў для календара і трохі заклапатаны, асабліва, калі пераглядаю назовы ці то людзей, ці то местаў і вёсак. На мой пагляд, а таксама бяручы на ўвагу граматыку, некаторыя назовы трэба было-б напісаць крышку інакш. Але што мой пагляд, калі, можа, назоў узяты з летапісу ці

з якіх дакумэнтаў? Таму й заклапатаны. З артыкулаў я маю толькі адзін — «На Тваю ласку спадзяёмся, Найсьвяцейшая Дзева». Там ёсьць папраўкі пераважна на правіла аканьня ці іншыя граматычныя, іх няшмат. У адным толькі месцы, дзе гаворыцца, што копія абразу Божае Маці «ўшаноўвалася беларусамі-католікамі» і далей ідзе сказ *Каб падкрэсьліць свой зьдзек з рэлігіі, яны скарысталі тую пляцоўку, я паставіў замест «яны» — «новыя рабаўнікі», бо неяк з першага слухавога ўражаньня выглядае, нібы «яны» адносіцца да «беларусамі-католікамі».*

А ў артыкуле найбольш уразіла мяне малітва Піліпіхі й моцна ўразіла! А ў малітве пісьменьніка, так-бы здавалася, слова «зьнішчы» (ейных ворагаў) крыху неадпаведнае да Божай Маці, можа-б лепш «адвядзі ад яе» або «прагані» ці як інакш. Але я тут сам нічога не зьмяню.

У пералічэньні Цудадзейных абразоў Божае Маці на Беларусі мне нясныя назовы: *Мазалёўшчына* (ці *Мазалёўшчына*), хоць гэта можна прачытаць, як хочаш; далей: *Петрапаўлаўская Старажынская* царква Менскае епархіі (ад якога слова паходзіць *Старажынская*?); вёска *Месятычы*, відочна, так трэба й пакінуць, хоць паводля граматыкі трэба *Мясятычы* (а можа назва паходзіць ад слова «месяц»?); *Себяжская* ці *Себежская*? Таксама й назоў *Себяж*, здаецца, пішуць *Себеж*; словы *Супрасьльская* і *Супрасьльскі* я паправіў на *Супрасьлеўская* і *Супрасьлеўскі*, бо форма *Супрасьльскі* проста немагчымая ў беларускай мове; яшчэ назоў *Казіміраўская* ці *Казімераўская*? (У нас у вёсцы яшчэ былі *Казімеры* й *Казімера* — жанчына.)

У іменьнях беларускіх праваслаўных мітрапалітаў, як відаць, няма чаго правіць, бо, пэўне, іх тады звалі па-славянску, напрыклад, Сімеон. [...]

У назовах гарадоў ці Вы трымаліся старых назоваў і бралі іх з дакумэнтаў? Бо цяпер кажуць: Мазыр, Невель, Капыль, Лепель, а ў Вас пададзена: Мозыр, Невяль, Копыл (ці можа гэта ня той цяперашні Капыль, што ня так далёка ад Нясьвіжа?), Лепяль; праўда, назовы Себяж, Лепяль, Невяль так і вымаўляюцца ў цяперашняй мове, хоць гэтае «я» — нявыразнае, але граматыка патрабуе пісаць праз «е», калі «я» не карэннае.

Артыкул «Найзначныя даты з гісторыі» трэба назваць крыху інакш; праўда, маю засьцярогу толькі да слова «найзначныя», бо найвышэйшая ступень прыметніка ад слова «значныя» будзе «найзначнейшыя», а сярэдняя — «значнейшыя», дык можа так і назваць або «важнейшыя». Можа паправіць словы: Макарыя, Арсенія, Казіміра на — Макара, Арсеня, Казімера, бо ў Вас ёсьць падобнае — Мялета; а як лепш — Касога ці Косага — ня ведаю (пра тую ерась хоць і не падавай).

Ці ня варта-б падаць, у якой справе склікалася Слуцкая канфэдэрацыя; таксама да слова, што пад 980 годам — Заслаўе, дадаць у дужках — Ізяслаўль, бо-ж яно, здаецца, так у летапісе звалася. Больш за ўсё ў мяне ёсьць сумлеў да «Паходу Кіеўскага князя Яраслава на Літву». Гэта й Асіпчык успамінаў у сваім артыкуле, што Слонім упамінаецца ў летапісе пад 1040 годам у сувязі з гэтым самым паходам. Але-ж Літвы тады ня было, яна пачалася ад Міндоўга. А ў нас назоў Літва зьвязваецца з Беларуссю. Дык ці ён хадзіў паходам на летувіскія пляменьні, як Жамойць, Летува, ці ён хадзіў на тэрыторыю Дрыгвічоў (яшчэ, здаецца, былі паходы на ятвягаў), гэтага я ня ведаю; а сказ у пададзенай форме здаецца непраўдзівым.

Нарэшце, каб яшчэ больш надурьць Вам галаву, хацелася-б, каб такіх сказаў, як *падчыркнена мною, даклад прачытаны Тумашам* (ці кім іншым), *поле загаранае* (а яшчэ горш — *засеянае*) *калгасьнікамі*, — было як найменш. Часамі яны ня колюць вушы, як, скажам, *Хата збудаваная добрымі майстрамі*, але гэтых сказаў няшмат спатыкаецца. [...] У Вашым рукапісе мне карцела-б паправіць *выдадзены ў Кракаве немцам Фіолем*. Паставіўшы кропку з коскай пасля *у Кракаве*, падаць: *надрукаваў немец Фіоль*. [...]

18 кастрычніка 1969

Зьбіраўся з Вамі пагаварыць пра пераклады Службаў Божых і малітваў. [...] Неяк, прачытаўшы славянскія тэксты малітваў, робіцца ўражаньне, што славянская мова нібы ўтварылася адмыслова да маленья. Гладка яно там усё зроблена й хораша гучыць. Ці гэта затым, здаецца, што некаторым словам, якія

вельмі часта паўтараюцца ў малітвах, няма адпаведнікаў у нашай мове. А такімі перадусім ёсьць: *благословенны, благослови, блаженны, благодать*, а слова *мир*, як выглядае, мае безліч адценьяў. *Благо* па-нашаму нібы *добра*, але ў гэтым *благо* ёсьць разуменьне й сьвятасьці. Што атрымалася, калі пераклалі *Добрадатная Марыя*? Думаю тут фарсаваць слова — *Сьвятадарная*, хоць ня зусім перадае сэнс *Благодатная*, то-ж хоць нязьдэклівае й неабражальнае. Да слова *блаженны* можа найбольш адпаведнае ці найбліжэйшае было-б *уміленныя*, але яно, мусіць, ня будзе *прыставаць*, як гэта добра ў нас казалі. Трэба было-б пакінуць некаторыя славянскія словы, хоць узьнімецца сіпеньне за «русыфікацыю». І, здаецца, нельга зрабіць добрага перакладу, ня ўвёўшы хоць невялікую колькасць новых слоў. Прызнацца, я перабег Літургію, перабег, сатыкаючыся й падаючы на ўхабах. Каб яшчэ памардаваўся з добрым слоўнікам у падмогу ды перапісаў начыста, то можа льга было-б пераслаць Вам для перагляду ці супольнага разгляду. А калі тое будзе?.. Ці можа Вы што-колечы пералажылі? [...]

29 кастрычніка 1969

Перасылаю пры гэтым астатні нумар «Беларуса», а праўдзівей назваць — фальшыўкі. Усяго я не перагледзеў, а тое, што прачытаў — фальш.

Абурыў мяне й навет знэрваваў артыкул пярэдні, дзе «літаратуравед» дае наганяй Нілу Гілевічу, а ў запраўднасьці памагае савецкаму агітпропу ўзносіць асобу Леніна на п'едэстал справядлівасьці й людскасці. Гэта — сьведамага дэмагога, лгуна, злодзея, тырана й найвялікшага людагубцу, якіх гісторыя, апрача яго, ня знала. Прыкра й агідна.

12 лістапада 1969

А час бяжыць хутка. Сюды-туды, ды выскачыць месяц. Работа, за якую ўзяўся, пасоўваецца зусім слаба. Зьбіраю такія-сякія дапаможнікі, бо тыя, пра якія Вы казалі «іх даволі», — ніякія не дапаможнікі, Вы, пэўне-ж, іх ня бачылі. Да таго-ж,

поўны пераклад Літургіі й некаторых малітваў зрабіў толькі Пануцэвіч. У Васілеўскага — пераклад «Літургіі Аглашонах», потым «Канон на Зыход Душы» ды яшчэ некаторыя малітвы.

У Каноне ёсьць такое месца: «Абступілі мяне мрыі рыклівыя і намагаюцца мяне схапіць і разарваць. Найчысьцейшая, зубы іх і сківіцы скрышы і збаў мяне.

Сьціхла мая гутарка, калом стаў язык, ня маю голасу, сэрцам сьціплым малю цябе: "Ратавальніца мая, ратуй мяне"».

У Пануцэвіча такіх «шэдэўраў» няма, але штось пазычыць там таксама нельга. А Адамовічавага перакладу — зьнікомая частка недзе яшчэ, казаў Кендыш, з Равенскім зробленая.

Знайшоў у спадчыннасьці Чыжыка (ён трохі кніг перадаў у царкву; вярней, яго сужыльцы перадалі) пераклад Бібліі на расейскую мову яшчэ з 1872 году. Трэба было зьверыць некаторыя Псалмы, і штось выглядае, пераклад ня зусім у згодзе з тэкстам славянскім. Тут-бы добра было зьверыць з тэкстам у ангельскай мове. Але самому мне гэта цяжка, хоць і з слоўнікам. [...] Як выглядае з «Лекцый по славянскому языку» Матвеевай, што даў мне Кендыш, у расейскай мове ня было аўтарытэтных знаўцаў славянскай мовы, а што-ж казаць пра мяне, што толькі панюхаў яе ў сьмінары? [...]

Выпісаў яшчэ дзьве расейскія кніжкі пра службы Божыя. Тулейку іх параіў адзін сьвятар, што разам зь ім працуе. Там, у аднэй, будзе дадатак — кароткі слоўнік славянска-расейскі. Адным словам, каб падрыхтаваць штось, як праект да шырэйшага агляду, то яшчэ й вучыцца трэба. Таму мяне бярэ злосьць на тых, хто разявіўшы па вушы рот, крычыць: давай беларусізацыю...

А нашыя Уладыкі, от... кажуць, адпусьці, Божа, цяжкі грэх...

Хоць Васіль і пахваляецца, што ён славянскую мову дасканала вывучыў (але, калі й дзе, я ня ведаю). Я здзіўлена зазначыў яму: «Дык чаму-ж Вы ня робіце перакладаў на сваю мову?» А ён хуценька адказаў: «А камісія нашто?» На адказ кемлівасьці хапіла. [...]

Вы ўспамянаеце пра Арсеньневу, як сябра Перакладной Камісіі. Я гэтага ня чуў, і калі пісаў кароткі пратакол паседжанья Перакладной Камісіі, то як сябры, былі пералічаныя

асобы: Манькоўскі, Віцьбіч, Данілюк, Кіслы, ну і я. Але, здаецца, пра пераклады думаю пакуль што толькі я. [...]

6 студзеня 1970

[...] Дзеля таго, што ня быў дома, то й газеты Вам ня мог высласць. Я думаю, што Вам у свой час паслалі, і можа ўжо атрымалі. А высыласць дадаткова, думаю, непатрэбна, хіба паглядзець, як ня трэба рабіць [...] Нельга пахваліць і за нярэдні артыкул «Беларуская Краёвая Абарона». Гэта была пляновая нямецкая правакацыя, каб выбраць пад руку больш людзей з вёсак, ды потым палажыць іх і іхных родзічаў на бальшавіцкае кавадла. Таму яна неганарова, нефартунна кончыла сваё існаваньне, разбрыўшыся, як тручаная рыба, хто куды. Аб дадзеным зьявішчы лепш было-б маўчаць, а не пахваляцца няздарнасьцю. [...]

25 лютага 1970

[...] Зрабіў спробу перакладу Літургіі (Яна Залатавуснага). І што найбольш дае клопату — гэта 3—4 словы: *Благословен* ці *благословение*, *благодать*, *блажен* і некаторыя іншыя, але гэтыя — проста бяда. Напрыклад, пачынаць Літургію: *Дабраслаўны* ці *Дабраславен Бог наш...* Або: *Дабраслаў, Уладыка!*.. Авой, гвалт!.. *Багаславены* ці *Багаславі* — дрэнна пад паглядам сэнсу. Ад'есьці хіба «га», як зрабіў Янка Станкевіч, ды ўжываць *блаславі*? Адным словам, тут тупік. Зрэштаю, магчыма, уладзіцца. І нашто гэта тое славянскае «благое» перарабілася ў нашай мове на дрэнь? Можа Вы раду дасьце? [...]

Неяк яшчэ задаўга да Каляд я атрымаў ад брата Юзіка пісьмо з Бацькаўшчыны. Ён адзін з братоў астаўся. Два гады старэйшы за мяне. Просіць, каб адказаў на пісьмо і заспакойвае, каб нічога не баяўся, бо «таго няма, што было, усё мінулася і назад ня вернецца!» Якраз гэтыя словы мяне насыцярохваюць. Такі сьмелы?! Нібыта яго падвучылі напісаць гэтакі дадатак, так выглядае. А ўсё думаецца, што адпісаць трэба-б, але неяк мімаволі ўсё адцягваецца.

У Вашых там краёх узімою ня быў. Гляну часамі на вуды, паківаю галавою, ці яны яшчэ прыдадуцца? Летась адзін толькі раз выехалі, здаецца, з Вайцяхоўскім. У яго да гэтага спорту ахвота адпала. І ён на маё пісьмо штось нічога не адказаў. Няўжо ён так моцна зарубцаваўся ў тым «Зарубежжы» ды «крывіча» ня любіць? [...]

23 травеня 1970

[...] А Вам мне хочацца сказаць пра пераклад. Вялікіх засьцярогаў так як-бы й няма. Пераклад псальмаў, дый у большыні малітваў, зьвяралі з Манькоўскім ангельскім тэкстам і прыходзілі да ўзгадненьня. [...]

Але вось што да «Войча наш», як там напісана, то ў мяне ўжо ў Літургіі трохі іншы тэкст. Чамусьці мне не падабаецца *Войча*, хоць гэта згодна з граматыкай, а здаецца лагадней і прямней – *Ойча*. А *каторы* зусім дрэнна. Гэтае слова нібы паказвае, што Багоў некалькі. Лічу — і з гэтым Манькоўскі згодны, — што «хай» лепш ня пісаць. І астатняя мая рэдакцыя гэтка:

Ойча наш Нябесны! Сьвязаіся Імя Тваё, прыйдзі Валадарства Тваё, ды станься Воля Твая, як на небе, так і на зямлі. Хлеба штодзённага сёньня нам дай і адпусьці нам нашыя віны, як і мы адпушчам вінаватым нашым. І не ўвядзі нас у спакусу, але збаві нас ад злачыннага.

На гэты тэкст лёгка прыспасобіць музыку Равенскага, крыху зьмяніўшы яе, бо яна, праўду кажучы, ня зусім падабаецца. Ня ведаю, ці Вы чулі гэты матыў.

24 кастрычніка 1970

Атрымаў Ваше пісьмо з артыкулам а. Васіля. Дзякую. Прачытаў пісьмо з задавольненьем. Вашыя ўвагі пагаджаюцца з маімі думкамі, а слова *сьвятар*, мусіць, разанула Вашыя вушы, калі прачыталі папраўкі *духавенства* на *сьвятарства*. Я быў наставіўся іерэя называць *сьвячэнік*, бяз «ш» і другога «н». Так будзе ў праекце Літургіі — *сьвятарства* ўжываць замест

духавенства. Цяпер перадумоўваю. У пісьме епіскапа Андрэй кажа, што, можа, лепш называць *іерэй*. І вось мне падумалася, што на пісьме, можа, і лепш пісаць *іерэй*. У гэтым будзе выхад у мове пісьмовай, а як будуць зваць людзі, — як хочучь. І *духавенства* на *святарства* ня буду варочаць. Бо *святчэнікам* іерэя ўсё роўна называць ня будуць. Адным словам, ёсьць рэчы, што, як кажуць, хоць лбом аб сьцяну біся. *Святара-ж* я ня люблю, як і Вы, а заразам выгнаў-бы з царквы й спадара. [...]

Трэба-ж Вам «пахваліцца» й выпадкам. Так, перад гадзінаю, мяне аграбілі. Гэта на станцыі Hoyt-Schermerhorn, на якой сядзеца, едучы з царквы. Ехаў-то не з царквы, але з Базаўскіх «дажынак», там-жа, на Atlantic. Мне цэлы дзень пачувалася дрэннавата, і я пайшоў а 10-й гадзіне. На станцыі якраз на сходах знячэўку жулік схапіў за галаву, палажыўшы руку на рот. Каб ён і ня клаў рукі на рот, то ня было сэнсу крычаць: на станцыі было глуха, яны, відаць, агледзелі гэта. З ног ён акінуў мяне неяк незаўважана, а другі падшывалец наставіў нож — абодва белыя, магчыма, пуэртарыканцы. Выцягнулі з кішэні кашалёк. Наліха ня выкінуў з яго 40 даляраў дома. Гэтым пажывіліся. А я ціхенька паехаў дадому, бо квіток на цягнік быў. Каб з гэтага была прыемнасьць, то сказаць нельга. Але дажынкі справіў. [...]

Цяпер у маёй галаве круціцца выслаўленьне адной малітвы. Гэта ўлезла ў галаву па абрабаваньні адразу: «І, як баранок, не падае голасу, калі яго стрыгуць»...

30 жніўня 1971

[...] Вашага нарысу «Боль муроў Дукоры» без хваляваньня не прачытаеш. А наагул — гэта высокавартасная рэч. Не ў загану кажучы, мне здаецца, што замест *боль* было-б адпавяднейшае слова *скарга*. [...]

27 верасьня 1971

Атрымаў Ваш ліст з дадаткамі. Узяў у рукі з задавольнем. Гэта яшчэ тым болей, што ўжо на старасьці, чым больш гне, тым менш людзі цікавяцца. Кажэце, — такі лёс самотнага чалавека. Мне-то яшчэ гэтая старэчая самотнасьць, можна сказаць, не

дадзье. Але ўжо пісьмамі перакідацца даводзіцца ня так часта. Ужо праз якія паўтара гады меў і маю досыць шмат працы пры царкве. Усё стараюся, каб яе як паменшала, і ўсё думаю, што зараз паменшае. Праца не мастацкага характару, бо я цяпер у царкве і прыслужнік, і прыбіральшчык, і стараста, і навет, па-амэрыканску кажучы, і карпэнтар. Як Васіль, Сьв. Памяці нябожчык ужо, не прыглядаўся да парадку, так цяпер і Мікалай, Епіскап Таронцкі, і а. Карп сталі прыглядацца. І пэўне-ж, ня скажаш, што прыдзіраюцца, бо жадаюць парадку такога, які павінен быць у Царкве. А яго няма каму наводзіць. Бо, праўду кажучы, асталіся ў Парафіі тыя, што ніякай іншай здольнасьці ня маюць, як толькі камандаваць. А паколькі іх ня вельмі і слухаюць, дык гледзячы на ўсё гэта ды баючыся, каб з гэтай прычыны а. Карп ня кінуў ды ня ўцёк, я пакуль што найбольш часу збаўляю пры Царкве і пры фізычнай рабоце. Да таго-ж прывык праз усё жыцьцё займацца фізычнай працай. І перакладчую працу, якою быў заняўся, заняў дбаў, бо й тут усе, хто быў выбраны ў Перакладчую Камісію, цураюцца гэтае працы. І часта паўстае пытаньне: а нашто гэта я раблю? Нашто й для каго, калі яно нікому не патрэбнае?

Праўда, ёсьць і апрача мяне людзі, якія робяць невядома нашто і для каго. Вось Я. Станкевіч пераклаў «Новы Закон Спадара а Спаса нашага». Ня ведаю, ці Вы яго мелі ў руках, бо ўжо даўно аддрукаваны. І рэцэнзія надрукавана ў «Божым Шляхам», дзе ў канцы адзначылі прыблізна гэткае: «Ніхто, бадай, за ўвесь гістарычны час так не назьдзекаваўся з нашае мовы, а і з Сьвятога Пісьма»... Гэта, вядома, як Я. Станкевіч. І гэта сказана, відаць, добра падумаўшы. [...]

Можа таму, што мне ззамаладу давялося часта выконваць работу карэктарскую, дык нешта падштурхвае часам зрабіць заўвагу ў творах не сваіх. А мне паказалася, што ў Вашым нарысе залішне адухатвараюцца муры, і мне падвярнулася слова *скарга*, а ня *жаль*. І я думаю, што *жаль* лепш і з узгляду гучаньня і з узгляду чысьціні мовы. Я, мусіць, гэты свой нораў пакіну, зрабіўшы астатнюю заўвагу, што было-б лепш, каб загаловак у нарысе пра Еўфрасіньню Полацкую быў сфармаваны без *выглядала*. Гэтае слова ў дадзеным сказе гучыць штучна, бо яго нармальнае значэньне ў сказах: *Выглядала з акна; выглядала*

кавалера ды іншых падобных. Прыложанае да сьвятой, яно робіць загаловак непаважным. Я думаю, што Вы згодзіцеся з тым, што гэтыя мае заўвагі вынікаюць з жаданья, каб прыгожыя мастацкія творы ня мелі альбо, прынамсі, мелі як найменш хібаў, якія ў добрых творах мацней выпучваюцца. [...]

7 лістапада 1971

[...] Архіепіскап Андрэй прыслаў артыкул «Старасьць». Там гаворыцца, што на старасьці ўсё слабее й траціцца: і сіла, і рух, і памяць, і ўсякія здольнасьці. Я хацеў паправіць, што гэта ня зусім праўда. Вось злосьць і старэчая бурклівасьць не пакідаюць і старога, і адыходзяць ад чалавека толькі пры скананьні, і то, мусіць, не ад кажнага. [...]

8 лістапада 1971

Я ўжо, здаецца, завінаваціўся Вам у перапісцы. [...]

Магчыма, я яшчэ-б гэтак задоўжаньне цягнуў. Але ўчора вечарам прачытаў Ваш нарыс пра Нясьвіж і пра Чорную даму, і ён мяне падапхнуў і на пісьмо. Нарыс робіць уражаньне глыбокае, і яго, думаю, не адважацца крытыкаваць і тыя, перадусім расейцы, якім гэтага хочацца, каб зьнізіць вартасьць нарысу. Зьдзіўлен быў, калі прачытаў пра песеньку «ямшыка», бо я думаў, што гэта чыста расейская песенька. Як для мяне, то выдаецца, што было-б лепш, каб тэксты беларускія падаваліся ў арыгінале. Ці гэта карэктар прыслугоўваецца Вам? Бо выпіска «Загрымелі ды заохалі», здаецца, акалечаная. Расейцам варты падсоўваць цьверджаньне, што й беларусы й Радзівілы былі літвіны, што відаць і з тытулу вялікага Князя Літоўскага: азначэньне «Літоўскі» адносілася вылучна да тэрыторыяў, заселеных беларусамі, як роўна-ж і да гэтага народу, а да таго, што цяпер завецца «літоўскі», адносілася азначэньне «жамоіцкі». Вы, пэўне-ж, гэта добра ведаеце.

Нумар «Беларуса» Вам выслаў, і пэўне ўжо атрымалі. Калі я глянуў на зьмешчаную фатаграфію партрэта Сьв. Еўфрасінні, то адразу падумаў: ня можа быць, каб гэта была Еўфрасінья. На здымку паказана старая кабета досыць суворага выгляду. Тады я ўзяў лупу і адгарнуў кнігу Аляксеева, дзе ёсьць здымак фрэскі.

Кніга ляжала так, што я глядзеў на здымак пад вострым кутом справа. Адпаведна накіраваўшы лупу, я пабачыў жаночае аблічча сярэдняга веку жанчыны, здаецца, яшчэ бяз ніводнай маршчынкі і надзвычайнага, некага незямнога характа, — вачэй адыймаць не хацелася. Суворасьці на гэтым абліччы не заўважаецца, а толькі ціхі смутак. Звычайна на партрэтах выдаецца, што вочы ўзіраюцца на цябе. Але яе вочы нібы ў душу сваю глядзяць. Відаць, фрэску маляваў не абы-які мастак і, відавочна, з гэткага самага пункту гледжаньня, як гэта мне кніга адгарнулася. [...]

18 лістапада 1971

[...] Мяне зацікавіла, паколькі ўжо адкрыты фрэскі й нібы ўжо выяўляецца запраўднае аблічча Сьв. Еўфрасіньні, то варта й навет, можа, канечне трэба зрабіць іконы ў цэрквы, на якіх падабенства Еўфрасіньні будзе больш-менш дакладнае. І калі Сьв. Еўфрасіньня апісваецца, як надзвычайна прыгожая ў дзявоцтве, то чаму маляваць іконы канечне старой сібернай кабеты, якая паказваецца на фатаграфіі ў «Беларусе»? А што яшчэ горшае, то гэта пастава вачэй: левае вока скірована ўправа, а правае — улева, і зрэнка правая меншая. Вось-жа, калі я глянуў на здымак у кнізе Аляксеева, то пабачыў аблічча нармальнае й зусім іншы выраз твару — лагодны супакой і ціхі смутак, што прыдае гэтаму прыгожаму абліччу асаблівага характа. То я што падумаў? Пра рэтушыроўку, разумеецца, мне ў голаву ня прыйшло (як і цяпер ня верыцца, трэба прызнацца). А падумаў я, што здымак для зрабеньня клішэ быў пададзены з кнігі Аляксеева, а майстар Архашкі, які рабіў клішэ, стараючыся выпрастаць, зглуміў аблічча. Праўда, і тагды была такая думка, што можа гэта розныя фрэскі або, прынамсі, розныя здымкі з фрэскі. [...] Аб ёй Аляксееў гаворыць: «...лишь церковь Ефросиньи Полоцкой её хранит под позднейшими записями древнейшие драгоценные для нас изображения очень высокого класса», — і прыводзіць здымак (рис. 60) тае фрэскі. [...]

24 сьнежня 1971

[...] Астатнімі днямі атрымаў я пісьмо ад пляменьніка Уладзіміра з апытальнікам пра Коласа. Сьпяраша думаў навет паслаць адказы на той апытальнік, але потым, як кажуць, пакруціў носам і чхнуў. Там палавіна пытанняў сысканога паліцыйнага характару. А ўвяжыся, то не дадуць спакою. Адказы ж могуць паперакручваць і, напэўна, гэтае зрабілі-б, бо яны былі б пераважна не пахучыя для бальшавікоў. Анкету, пэўне, далі разведвальныя чыньнікі. То лепш ня смырэдзіцца з імі.

Паважнейшае пытаньне пра ранейшую творчасць Коласа. Думаецца, што ніхто, бадай, апроч мяне, гэтага ня знае. Тых твораў, пісаных па-расейску, я памятаю, было досыць шмат, хоць назоваў захавалася ў памяці вельмі мала. А я іх крыху помню, — фактычна, агульны іх дух, — яшчэ ад таго часу, калі падаросткам нелегальна ўлазіў у карзіну, дзе яны ляжалі, ды чытаў урыўкамі. Мне проста, як-то кажуць, сэрца балела, чытаючы іх, — такая там была чорная беспрасьветная туга! У беларускай творчасці яна адбілася вельмі ў малой меры. Маленькі астатак тае творчасці — два сшыткі вучнёўскага памеру, толькі крышку грубейшыя, — прыехаўшы з бежанства, я адаслаў у музэй Івана Луцкевіча ў Вільні, і яны, як відаць, трапілі цяпер у некі летувіскі музэй. А гэты Уладзімір — цяпер загадчык філіі музэю Якуба Коласа ў урочышчы Смольня, каля Мікалаеўшчыны, дзе мы жылі. [...]

10 верасьня 1972

[...] З Смольні — філіялу музэю Я. Коласа — пасля таго, як паадсылаў адказы на тые прысланыя анкеты, ні слыху ні дыху ні ад пляменьніка, ні ад брата, а часу прайшло ўжо шмат. Праўда, і ў Нью-Ёрку пісьмо Special Delivery, пасланае з Квінсу ў Мангэтан, ідзе ўжо тры тыдні ды ня можа дайсьці: там былі матарыялы да «Голасу Царквы». Ну, а там дарога далейшая. А можа зачынілі калітку настолькі.

Часам глянеш на вуды, і хоць у вачох пачынае ціхенька хвалявацца вада на азырыне, пакруціш галавою: нельга, часу няма. [...]

25 верасьня 1972

Атрымаў Ваш ліст, і на гэты раз пішу доўга не чакаючы. Думаў, што гэтымі днямі будзе гатовы часапіс «Голас Царквы», але яшчэ не збрашураваны. Дык выкарыстаю вечар на напісаньне пісьма, бо спаць кладуся звычайна папоўначы й навет па другой гадзіне.

Дык вось, калі пачынаць пра помнікі, то пра Купалаў, можа, крыху пасьпяшаўся з ацэнаю. Але, каб аспрэчвацца, то неяк сама сабою ўсплыла ўсьмешка, ды падумаў: «А што было-б, каб скрозь на сьвеце пэўныя рэчы, няжывыя або й жывыя, аднолькава ўсім падабаліся ці не падабаліся?» Такого сьвету ніяк нельга ўявіць, ён, мусіць, ня мог-бы існаваць. Угледзіўшыся-ж дакладней у Купалава аблічча, трэба сказаць, што яно ўсё-ж Купалава. І мне ў вачох неяк уявілася такое: Купала стаіць на пастамэнце, мэтраў два высокім, а рэшта вышыні — мэтраў пяць ці чатыры — самая фігура (бо, кажуць, вышыня ўся сем мэтраў); пастамэнт шырокі, і па бакох, як-бы на крылах, ці як сказаць, выгравіраваны грамады людзей так, што за імі нібы йдуць таксама грамады, адным словам, канца паходу ня відаць; на версе пастамэнту выразны напіс — «А хто там ідзе? А хто там ідзе?» Пасярэдзіне-ж пастамэнту табліца з напісам — пра Купалу. Тады, мне здаецца, гэтая фігура падабалася-б зусім. (Прынамся, мне.) [...]

Між іншага, словы *помнік* і *памятнік* неяк блытаюцца, абодва ўжываюцца; я схілен-бы называць камяні, пастаўленыя на могілках, ці статуі ў гарадох — памятнікамі, а помнікамі — нешта ня зусім матарыяльнае або хоць зборнае.

Вось што да помніку змагаром, а хоць і героям, то герояў асаблівых там і няма, а «змагара» цярпець цяжка на могілках. Некалі прапанаваў зрабіць напіс па нябожчыку Хведару Данілюку: *«Блаженни чистии сердцем, яко тии Бога узрят».*

А Барыс зрабіў «змагара». Нашто той змагар на могілках ці на тым сьвеце? Ну, сама эпітафія напрошваецца:

*Тут пахаваны змагары,
Што паўміралі без пары.
Ў жыцьці нічога не змаглі,
У рай змагарства паняслі.*

Або яшчэ лепш закончыць радком: «Нясуць змагарства на той сьвет». [...]

Прайшоўшы каля помнікаў і памятнакаў, пра жыцьцё хоць і ня пішы. Часу я на тую беларусізацыю, за якую быў трохі ўляпіўся, можна сказаць, зусім ня маю. Часапіс гэты толькі нэрвы рэзаў. Як пачалі зьбіраць матарыялы, дык заледзьве да канца жнівеня сабралі. А там у друкарні зрабілі «вакэйшын», дык і канец верасня прыйшоў. Каб-жа ў часе выпусьціць калядны нумар, трэба цяпер за работу брацца. [...] Апрача мяне, ніхто, як кажуць, і пальцам не шаволіць дзеля гэтае беларусізацыі, толькі гарлапаны-патрабавальнікі ня зводзяцца. Тымчасам труднасьцяў паўстае зашмат. Бальшыня лічыць, што трэба трымацца славянскай мовы, як п'яны плоту, і гэтак паўзьці. А гэтак нічога ня ўладзіш. Трэба часта фармаваць сказы йначай. Часамі ў славянскім тэксьце да сэнсу не дабярэцца, трэба зварацца да іншай мовы. Веданьне грэцкай мовы, папраўдзе сказаць, проста неабходнае. Дзе лґга, то хоць ангельскай скантраляваць, бо там напэўна пераводзілі з грэцкае, а не з славянскае мовы, і там бліжэй да праўдзівага тэксту. Але ў такіх выпадках кажуць: адыходзіш ад тэкстаў, калі ў запраўднасьці да праўдзівых тэкстаў збліжаешся. [...]

Люты 1973

[...] Прасіў мяне Золак, каб даў артыкул да «Беларускае Думкі» пра Коласа. Я нарэшце і прыбацяў. Аднак для мяне гэта справа цяжкая. Навет і ў тым сэнсьсе, што падаваць з прыватнага жыцьця? Часамі некаторыя дробязі карціць адзначыць, так як і дробязі ў апісаньні мясцовасьцяў, дзе радзіўся і жыў і адкуль паходзяць бацькі. Што-ж да твораў, то калі-б пра іх штось сказаць, дык у мяне атрымліваецца супярэчнасьць, асабліва з ацэнаю ўзвышэнскай крытыкі. У дакладнейшы разбор, пэўне-ж, ня буду ўвайходзіць, але адцеміць вось карціць. Мне думаецца, што тая-ж нашая крытыка неўласьціва ацэньвала пару «нашаніўскую» ў літаратуры. Напрыклад, калі кончылася тая літаратурная плынь, названая нашаніўскай? Нарэшце, ці кончылася яна? А тае плыні, якая прыйшла й заступіла, штось ня

відаць, можа, гэта толькі мне ня відаць? Адным словам, гэтая работа зацягваецца, і цяжка закончыць яе. [...]

27 лютага 1973

[...] Заняўся быў пісаць пра Коласа й трохі пра ягоную творчасць. І неяк расцягнуўся й зацягнуўся, і навет чарнавіка ня кончыў. Паўстае шмат пытанняў супярэчных ды нібы ўжо ўсталеных. Напрыклад, хоць-бы і з тэй нашаніўскай парой. Адамовіч напісаў (уводны артыкул да «Новай Зямлі», Мюнхен), што «Новая Зямля» — гэта помнік па нашаніўскай пары. Значыць, пахаваў і памятник паставіў. А што прыйшло на зьмену тэй «нашаніўскай пары»? Бальшавіцкі соцрэалізм? То ня зьмена. І здацца, жыве «нашаніўская пара», толькі нядобра яна названая. Больш за ўсё спрэчнасьць каля «Новай Зямлі». Я і ў Вас хачу папыгтацца: як чытаецца «Новая Зямля» з фармальнага боку? Цяжка? Няпрыемна? Для мяне зусім прыемна; таксама і ад шматлікіх чулася тое самае, і, бадай, ці не найахватней і найбольш яна чытаецца. Адамовіч піша (там-жа), што найгоршая рэч у паэме — яе архітэктоніка. Дык у мяне становіцца пытаньне: ці яна чытаецца лёгка й добра затым, што архітэктоніка дрэнная, ці архітэктоніка дрэнная дзеля таго, што добра чытаецца?.. «Вроде не поймёшь»... Здаецца, прынята ўжо, што пісана ямбама... Аднак, чытаецца ня ямбама.

Мой родны / кут, / як ты мне / мілы...

Далёка / я / ад межаў / родных...

Той самы / лес, / палаткі / тыя...

Ды людзі / там / жывуць другія...

Гэткіх сказаў, дзе гэты выдзелены склад становіць асобнае слова, набярэцца працэнтаў дзесяць —

Шчаслівы / міг, / бо палі / пумы...

На гэты выдзелены склад праз усю паэму йдзе націск, а не на канцы слова ў строчцы. Выглядае, што гэта ня ямб. Разумеецца, гэты націскны склад, калі ён у шматскладовым слове, ня так выразны:

Ня раз у/том/лены да/рогай...

Выдаецца недарэчным ганьбаваньне паэмы яшчэ так званым «дэтэрмінізмам». У чым дэтэрмінізм? Што галоўны герой Міхал памёр? То што — Адамовіч хоча, каб памёршы кулакамі трос? Рэвалюцыйнасьці, кажа, няма ў паэме. Гэта праўда, але не загана.

Адным словам, братка Юры, пытаьняў паўстае шмат. Бабарэка казаў, што «Новая Зямля» — гэта новая форма эканамічнай залежнасьці. Вельмі дарэчы было-б папытаць у яго й бальшавікоў адначасна, бо ён паўтарыў бальшавіцкі благ: а якая форма калгас? Залежнасьці ці незалежнасьці? Ці звычайнага, або надзвычайнага, рабства? Тыя-ж Бабарэкі памаглі Коласу падглуміць «Сымона Музыку». Увядзеньнем таго Дамяніка, які ганяўся за Ганнаю, як маркач за авечкаю, Колас у вялікай меры спаскудзіў паэму. Увёў соцрэалізм супраць містычнасьці ў першай рэдакцыі... Але, калі маецца «Сымона Музыку» Мюнхенскага выданьня, там зьмешчана пятая частка й першай рэдакцыі — непараўнальна лепшая. [...]

12 сакавіка 1973 г.

Не адцягваючы, хачу адказаць на Ваша пісьмо з 6.3.73. Па-першае, выказваю задавальненьне, што адкараскаліся ад хваробы. Дай Бог, каб ня прыставала больш. Я-ж часамі, крыху закідаўшыся ды пачуваючыся тады нуднавата, неяк зноў трохі падцягваюся ды рухаюся ў старой арбіце. Некалі, жывучы на аднэй кватэры з Акановічамі, бывала пайду ці пад царкву ці куды-небудзь у грамадскіх справах і, калі вярнуся незадоўга, то Акановічыха казалі: — Што? Не ўвайшоў у арбіту?

Вось, што да гэтага артыкула пра Коласа, то я ня ведаю, калі кончу яго. Часта ўздываецца пытаьне, што можа лепш не чапацца. Бо шмат супярэчных пытаьняў паўстае з розных бакоў: з боку бальшавіцкага ціску і з боку свае, беларускае, крытыкі ды якраз узвышэнскай. Для мяне выдаецца шмат недарэчнасьцяў у ёй. Напісаць пра Коласа і не чапаць ягонай творчасці й яе ацэны, то, напэўна, у такім разе няварта пісаць нічога. Што да архітэктонікі «Новай Зямлі», то, шчыра кажучы, я хацеў пачуць ад Вас: як гэтая паэма для Вас выдаецца ў чытаньні — цяжка

чытаць, няпрыемна, выклікаецца незадавальненьне, няпрыемнасьць ад самага чытаньня? Што да агульных ацэнаў, то што рабіць? — хоць я прыслужнік царкоўны й прыбіральшчык, але, як казаў адзін малы хлопчык, «я сам хачу на лаву ўзьлезці...» Бо паўтараць дакторскія трактаты — які-ж сэнс? Праўду кажучы, то мне й чырванець не канечне так моцна, як дактарам і прафэсарам, калі-б што сказаў не да толку. [...]

Трэба брацца за часапіс «Голас Царквы». Гэтымі днямі трэба аднесці матарыял да друкаваньня. Наскрабецца, што пад рукою. [...] Сказаць папраўдзе, маю трохі засьцярогі, што да друкарні. Вось выпусьцілі «Царкоўны Сьветач», за прысьланьне якога шчыра дзякую, і выглядае, як-бы сказаць, — задніцы ня было чым прыкрыць, і нарэшце друк памінтрэжылі. Кажуць — «не судите да не судимы будете...» Але калі-ж здалёк відаць. [...]

13 красавіка 1973

[...] Нажаль, ні 5-га, ні 6-га тому БСЭ, ні 12-га нумару «Беларусі» я ня маю. Заўсёды нешта перашкаджае паехаць купіць, калі ёсьць яны ў тым савецкім магазіне. А калі што й купіў, то ўсё роўна не прачытаў. Я думаю, што адбітак з помніку, які Вы прыгадваеце, як пра няўдалы, я маю ў маленькім складаным выданьні «Музэй Якуба Коласа». Поза (дапаясная) нібы такая самая, як і ў пастаўленым на пляцу, але аблічча зусім ня тое. Помнік (мне здаецца, што ў гэтым выпадку лепш сказаць «памятнік»), які зрабіў Азгур, мне падабаецца. Пасаджаны хоць-жа на каменнай глыбе, але моцна на зямлі, ён у згодзе з Коласавай творчасьцяй; а выгляд твару такі, нібы з вачэй просяцца сьлёзы навонкі. Азгур ня прыкрасіў яго бальшавізмам, як гэта зрабілі з Купалам. І дзякуй яму, хоць па сьмерці зьняў з Коласа фальш. [...]

Сам я паволі вяну. Што-ж, гады бяруць сваё. Хоць я сплю ня вельмі шмат і, можна сказаць, пераважна недасыпаю. Але прыступілася санлівасьць, усё-ж ненатуральная, пэўне-ж, — старэчасць. Старэйшы брат Юзік таксама хваліцца — ён старэйшы на два гады. У сакавіку, пісаў, мелася быць апэрацыя другога вока, бо першае ўжо апэравалі. Як яно там прайшло,

яшчэ ня ведаю. Старэйшая сястра то ўжо, мусіць, за 80 перайшла. І яшчэ ёсьць старэйшая за мяне на гадоў 4 й маладзейшая за мяне на гадоў 2—3 — яна 12-ая ў бацькоў, а я 11-ты — няўдалая лічба. Змалку быў няўдалым. Доўга ляжаў увесь у баляках. І маці навет сказала: «От, няхай ляжыць спакойна, калі ня крычыць, — усё роўна з яго нічога не будзе». [...]

16 чэрвеня 1973

[...] Калі-б давялося кончыць артыкул пра Коласа, то яшчэ прыйдзеца саткнуцца й з Адамовічам, а па дарозе зачапіць папрокам і «Ўзвышэнне», бо ўзвышэнская крытыка зьбівала Коласа з панталыку і гэтым памагала большавіком, а ня Коласу. І я запраўды рады за Коласа ў тым, што не чапаў «Новае Зямлі», якую тая крытыка называла старою й не выкідала яе з паліцы «от на ўсякі выпадак».

Я так праковваюся, што тья заганы, як: дрэнная архітэктоніка, дэтэрмінізм (а ў запраўднасьці — чысты хрысьціянскі дух паэмы), уласьніцкія тэндэнцыі, новыя формы эканамічнай залежнасьці, а дзеля гэтага навет і брак ідэялёгіі, — усё гэта пераацэніцца (ды яно-ж і цяпер ня ўсімі гэтак ацэньваецца), а «Новая Зямля» ніколі старэць ня будзе. Яна набярэ большае вартасьці з часам.

Перачытваючы-ж «Сымона Музыку», заўважаецца, што чытаньне гэтае паэмы не спраўляе гэткага беспасярэдняга духовага ўздзеяньня, як чытаньне ў першай рэдакцыі. Паднароўліваючы крытыкам і вымаганьням большавіцкім, Колас у пэўнай меры падглуміў паэму. Падпраўляючы твор майстроўкаю, тэхнікаю, ён прыбіў той жывы струмень, які адухатвараў паэму, а ўвёўшы ў чысты твор соцрэалістычную брыду ў асобе таго Даменіка, каб абыйці «містычнасьць» у першай рэдакцыі, забрудзіў тую чысьціню. [...] Што да паэтычнасьці, то падмайстроўка ані не палепшыла яе, тэй паэтычнасьці. Стась, відаць, гэта ён, зрабіў добрую рэч, дадаўшы ў Мюнхенскім выданьні «Сымона Музыкі» астатнюю частку паэмы ў першай рэдакцыі. Яна непараўнальна лепшая пад усімі паглядамі.

20 чэрвеня 1973

Я-ж таксама думаў пра вобраз Сьв. Еўфрасіньні. Дзеля гэтага цікавіўся здымкамі фрэсак, дзеля гэтага з Вамі сварыліся, бо я хачу, каб на іконе была прыгожай, так як была прыгожай у запраўднасьці. Не канечне-ж, каб сьвятыя былі няпрыгожыя. Маці Божую малююць найпрыгажэйшаю. І Хрыстос зачапіў тую самаранку каля Якубавага калодзежа, пэўне, затым, што прыгожай была. І пэўне яе не адкінуў за тое, што ўжо мела шостага і то ня мужа; таксама яе не адкінуў, злоўленай у чужаложстве, якую хацелі ўжо пабіць каменямі. Думаецца мне, што па кансультацыі з людзьмі — сім-тым, магла-б намаляваць ікону Тамара Стагановічава. [...]

Што-ж да нашай мовы тут, на чужыне, то яна ня лепшая за мову ў БССР; калі-б адкінуць сілком упёртыя ў мову бальшавіцкія блатныя выслаўленьні, то яна была-б лепшая за тутэйшую. Ёсьць тут «маханікі» падчыпчаць мову выкідваньнем добрых слоў толькі дзеля таго, што гэтыя словы ёсьць і ў расейскай мове. Таксама й стараньне пісаць так, як вычуваецца, даводзіць часам да недарэчнасьці. Тут маю на ўвазе ўвядзеньне прыназоўніка «із, ізь» (якраз перанесенага з мовы расейскай), таксама прыдыхных — у *вабставінах*, у *васысьце*, у *ваптэцы*, у *вакадэміі* і г. д. Калі ўзяць сказ: *Дуплё ў асіне*, то беларус прачытае так, як вымаўляецца, з нявыразным прыдыхным «в» перад «асіне»; калі-ж напісаць — *Дуплё ў васіне*, то для таго, каб вымавіць выразнае «в», чытач ня будзе скарачаць «ў», а будзе вымаўляць яго поўнагалосным, таксама будзе выразна вымаўляць гук «в», — і будзе глуміць мову. [...]